

Traba, Robert

"Die Polen und die Kirche im Ruhrgebiet 1871-1919. Ausgewählte Dokumente zur Pastoral und kirchlichen Integration sprachlicher Minderheiten im deutschen Kaiserreich", Hans Jürgen Brandt, Münster 1987 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-4, 124-125

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

stwie do Malborka, który był najpierw „nationalen”, a później „völkischen” Wallfahrtsort i symbolem „Niemczyzny na Wschodzie”.

Ponad 230 stronicowy dodatek, zawierający recenzje, omówienia i noty bibliograficzne w sposób imponujący wienczy całość tomu, tym samym podkreśla najwyższe kompetencje autorów, redaktorów i wydawców w dziedzinie stosunków pogranicza niemiecko-słowiańskiego.

Robert Traba

Hans Jürgen Brandt, *Die Polen und die Kirche im Ruhrgebiet 1871—1919. Ausgewählte Dokumente zur Pastoral und kirchlichen Intergration sprachlicher Minderheiten im deutschen Kaiserreich*, Münster 1987, XXIII—358 s.

Godna odnotowania jest nowa seria wydawnicza „Quellen und Studien. Veröffentlichungen des Instituts für kirchengeschichtliche Forschung des Bistums Essen”. Instytut powołał do życia, 26 marca 1976 r., biskup Franz Hengsbach, w celu prowadzenia badań z zakresu historii kościelnej w Zagłębiu Ruhry, w szczególności biskupstwa Essen, często określanego jako „Ruhrbistum”. Właśnie ze względu na to charakterystyczne terytorium, gdzie losy ludności miejscowej mocno przeplatały się z losami emigrantów, pochodzących głównie z ziem polskich należących na przełomie XIX i XX w. do Rzeszy, warto bliżej zapoznać się z pierwszym tomem wydawnictwa. Dokumenty do jego edycji zebrali i opracowali prof. Hans Jürgen Brandt oraz jego uczniowie i współpracownicy z Ruhr-Universität Bochum i Universität Duisburg. Jako ramy chronologiczne przyjęto powstanie II Rzeszy (1871) i II Rzeczypospolitej (1919). Ponieważ zazwyczaj sprawa cesur jest umowna i budzi kontrowersje, przyjrzyjmy się argumentacji prof. Brandta. Uważa on, że właśnie po 1871 r. nastąpił szczególny napływ ludności polskojęzycznej do Nadrenii i Westfalii, natomiast po powstaniu niepodległej Polski spadła aktywność Polaków z poczuciem świadomości narodowej (Nationalpolen).

Książkę oparto na sprawdzonych, solidnych wzorcach edytorskich, których przykładem jest chociażby seria „Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte”. Jej XXI tom również poświęcono polityce Kościoła wobec Polaków tyle, że w diecezjach gnieźnieńskiej, poznańskiej, chełmińskiej i warmińskiej. Układ treści składa się z dwóch zasadniczych części: wprowadzenia (Einleitung) merytorycznego (ss. 1—24) i wyboru dokumentów (ss. 39—330). Uzupełnieniem jest wykaz skrótów, wykorzystanych archiwów, źródeł drukowanych, literatury, wykaz regestów, indeks osobowy oraz aneks, który zawiera przegląd centralnych władz zainteresowanych problemami religii i stosunków wewnętrznych, władz administracyjnych prowincji Nadrenii i Westfalii, a także arcybiskupów kolonijnych i podlegających im biskupów oraz generalnych wikariuszy (ss. 331—333). Kwerendę przeprowadzono w 50 archiwach, głównie w RFN, ale również w NRD (Merseburg), Włoszech, Austrii i Polsce (archiwa kościelne w Poznaniu, Gnieźnie, Katowicach, Pelplinie, Krakowie oraz w Kłodzku archiwum klasztoru franciszkańskiego). Imponująco wygląda przegląd literatury, obejmującej również prace polskojęzyczne, co z uznaniem należy podkreślić. Autorzy nie ustrzegli się przy tym pewnych drobnych potknięć. Wymieniają np. prace dotyczące Związku Polaków w Niemczech (Orzechowski, Wrzesiński), choć nie mieszczą się już one w chronologicznym zakresie, pomijają natomiast inną książkę Wojciecha Wrzesińskiego, która, mimo że dotyczy późniejszego okresu, ma podstawowe znaczenie dla omawianego tematu (Polski ruch narodowy w Niemczech 1922—1939, Poznań 1970). Autorzy na pewno pomylili Związek Polaków w Niemczech, założony w 1894 r. w Bochum, ze Związkiem Polaków w Niemczech, który istniał od 1922 r., gdyż właśnie tego ostatniego dotyczą prace Wrzesińskiego, Orzechowskiego.

Nie zauważono prekursorskiej pracy prof. Władysława Chojnackiego, *Wychodźcy mazurscy w zachodnich Niemczech przed I wojną światową* (Przegląd Zachodni, 1956, nr 7/8, ss. 310—339) ale za to jest T. Grygiera i E. Sukertowej-Biedrawiny, *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie ludności Warmii i Mazur*, która niewiele wnosi do tematu. Warto natomiast odnotować wspomnienia Michała Lengowskiego, *Na Warmii i w Westfalii* (1972) oraz Jerzego Kozłowskiego, *Rozwój organizacji społeczno-narodowych wychodźstwa polskiego w Niemczech 1870—1914*, Wrocław 1987.

Zestawiający bibliografię skrupulatność swą posunęli do odnotowania nawet polemik (Murzynowska i Maas). Można by więc z pewnością wymienić również nie znaną i niewielką, ale ciekawą publikację Georga Materna, *Die Abwanderung von Osten nach Westen. Ihre Ursache, ihre Folgen, ihre Regelung*, Brunsberg 1906.

Wstęp jest przejrzystym przeglądem zarówno stanu badań, jak i samej problematyki. Wśród prac badaczy niemieckich autorzy podkreślają znaczenie głównie Hansa-Ulricha Wehlera i Christopha Klessmanna, a wśród polskich Krystyny Murzynowskiej. Po krótkiej charakterystyce emigracji wewnętrznej na społeczno-ekonomicznym tle obszaru Zagłębia Ruhry (ss. 1—5), autorzy przedstawiają „5 rozdziałów o historii polskiego duszpasterstwa” (ss. 5—24). Po 13 latach prowizorycznej opieki duchowej w latach Kulturkampfu, w 1882 r. Padeborn jako pierwsza z diecezji otrzymała nowego biskupa. Został nim Franz Kaspar Drobe. W celu zapewnienia duszpasterskiej posługi ludności polskiej powołał on, w 1884 r., jako „Seclesorger der Polen in der Mark” wikariusza katedralnego z Pelplina, Józefa Sztotowskiego. Oddany mu na siedzibę kościół klasztorny w Bochum stał się „narodowym kościołem Polaków w Zagłębiu Ruhry”. Okres „organizacji duszpasterstwa według niemieckiego wzoru przez polskich kapłanów świeckich” trwał do 1893 r. Po odsunięciu, pod naciskiem władz kościelnych i administracyjnych, polskiego księdza dr. Franciszka Lissa, z powodu jego zbyt narodowej działalności, duszpasterstwo ludności polskiej przejął kościół redemptorystów w Bochum. Główną odpowiedzialność za duszpasterstwo wśród Polaków przekazano, pochodzącemu z Górnego Śląska, franciszkanowi Andrzejowi Bolczykowi i jego współpracownikom, których proniemiecka postawa doprowadziła do konfliktów z polskimi stowarzyszeniami. Po odejściu w 1899 r. górnośląskich franciszkanów, ich miejsce zajęli inni pochodzący z zachodnich Niemiec, a wkrótce ponownie redemptoryści. Sytuacja polskiego duszpasterstwa stale pogarszała się, czego przyczyną kronikarz klasztoru w Bochum ujął w punktach: „ograniczenie liczby polskich zakonników (Polenpatres); spowodowane tym przeciążenie pracą; stały wzrost liczby polskich emigrantów w Zagłębiu Ruhry; nieprzyjazny stosunek emigrantów do niemieckiego duchowieństwa parafialnego (Pfarrgeistlichkeit) jak również do biskupa, który niezadowolająco troszczył się o wykształcenie mówiących po polsku świeckich księży, który jednakże z powodu wyniosłego zachowania się Polaków, a także antypolskich tendencji rządu znajdował się w opałach” (s. 19). W ostatnim z rozdziałów omówiono poziom wykształcenia i scharakteryzowano działalność niemieckich świeckich kapłanów, jako polskich duszpasterzy (ss. 19—24).

Część źródłowa składa się z 225 dokumentów ułożonych chronologicznie. Każdy zaopatrzony jest w jednozdaniowy regest i starannie sporządzone informacje biograficzne i inne uzupełnienia tekstu. Całość jest rzetelnie opracowanym i cennym uzupełnieniem dotychczasowej wiedzy na temat stosunku Kościoła katolickiego do ludności polskiej w Nadrenii i Westfalii, i wymaga wnikliwej analizy merytorycznej.

Robert Traba